

ДОСЛІДЖЕННЯ

Максим Гон

Єврейське питання в Західній Україні напередодні Другої світової війни (за матеріалами громадсько-політичної періодики краю)

Стаття присвячена вивченню українсько-єврейських взаємин напередодні Другої світової війни. З'ясовано, що причини міжетнічного конфлікту мали здебільшого об'єктивний характер — наслідок світової економічної кризи 1929–1933 рр., реакції двох націй на події, що відбувалися в радянській Україні та Німеччині. Автор стверджує, що як українці, так і євреї замкнулися в лоні власних національних інтересів, які нерідко йшли врозріз з інтересами іншої сторони.

Не буде перебільшенням твердження, що поведінка сучасників Голокосту принаймні певною мірою була зумовлена досвідом міжетнічного співіснування на попередньому історичному етапі. Тож сутність взаємин українців та євреїв 1930-х років набуває особливого суспільного звучання.

Однак українсько-єврейські стосунки тих років залишаються малодослідженими. Не йдеться, звичайно, про те, що вчені України не зверталися до цієї проблеми. Серед тих, хто досліджував різні аспекти українсько-єврейських взаємин напередодні Другої світової війни, назвемо в пер-

The article is dedicated to the studies of Ukrainian-Jewish relationship on the eve of World War II. It was proved that the reasons for the inter-ethnic conflict were mostly of objective character, namely the consequences of the worldwide economic crisis of 1929–1933, response of the two nations to the events occurred in Soviet Ukraine and Germany. The author claims that Ukrainians as well as Jews concentrated on their own national interests, which often contradicted those of the other nation.

шу чергу Я. Хонігсмана та Ж. Ковбу. Перший, зокрема, зосередив увагу на визначенні специфіки українсько-єврейського діалогу 1930-х років¹. Ж. Ковба, з одного боку, з'ясувала ставлення до євреїв окремих українських партій, зокрема ж — Організації українських націоналістів, з другого — дослідила взаємини представників двох націй на побутовому рівні².

¹ Хонігсман Я. Катастрофа єврейства Західної України. — Львов, 1998.

² Ковба Ж. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання». — К., 1998.

І все ж складний, насичений драматизмом час передвоєнних років ще не став предметом комплексного вивчення. Це зумовлює завдання визначити причини загострення українсько-єврейських взаємин, з'ясувати роль об'єктивних та суб'єктивних чинників у розгортанні міжетнічного конфлікту, його форми та характер.

Історія українсько-єврейських стосунків у Західній Україні 1918–1939 рр. дозволяє визначити кілька найбільш складних, кризових етапів у співжитті двох націй. Йдеться, зокрема, про швидкоплинний період українського державотворення та польсько-української війни 1918–1919 рр., коли євреї, всупереч очікуванню конфліктуючих сторін, так і не зробили категоричної ставки на користь Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) чи Польщі. В середині 1920-х років українсько-єврейські стосунки ускладнилися в результаті спроб провідників галицьких євреїв досягти двостороннього порозуміння з польським урядом та конфлікту, зумовленого розбіжностями в оцінках постаті С. Петлюри між українцями та євреями. Не минуло й десяти років, як взаємини двох націй увійшли в нову фазу протистояння. Вона припала на другу половину 1930-х років і визначала їхні стосунки до початку Другої світової війни.

З майже 70-річної відстані досліджуваних подій українсько-єврейське протистояння, яке визначило домінуючу в їхніх взаємостосунках передвоєнних років, бачиться законним. Причина цього криється в тому, що чи не вперше за міжвоєнний період українсько-єврейські взаємини формувалися не як результат їхньої обопільної ініціативи, а

передусім як реакція на численні виклики часу.

Останні сформувалися незалежно від діяльності суб'єктів західноукраїнського політикуму. Діалектика виклику крилися в самому характері доби: з одного боку — деструктивних наслідках світової економічної кризи 1929–1933 рр., з іншого — практиці діяльності комуністичного та фашистського різновидів тоталітаризму.

Жертвами сталінської та гітлерівської диктатур стали як українці, так і євреї. Їхні ж побратими, що проживали в Західній Україні, отже — залишалися поза геополітичними просторами, які стали безпосереднім театром розвою інститутів двох диктаторів та їхньої практики, були приречені інтегруватися в ті суспільно-політичні реалії, сценарій яких писався політичним бомондом Москви та Берліна.

За таких умов дві бездержавні нації (такими, поряд з євреями, залишалися й західні українці, які після поразки ЗУНР стали громадянами Польщі) стали об'єктом зовнішньополітичних імпульсів, перетворилися в їхніх заручників і, як результат, набули ролі тих суб'єктів політики, які формували відповіді на створені поза західноукраїнськими теренами виклики. Звідси трагічна закономірність українсько-єврейського протистояння: толерантне співжиття двох націй опинилося на голгофі історії внаслідок тодішніх економічних та суспільно-політичних процесів у Європі.

Зрозуміло, українсько-єврейський конфлікт мав і свій внутрішній потенціал. Він крився, зокрема, в їхньому давньому соціо-етнічному протистоянні. Тим часом згубні наслідки світової економічної кризи 1929–1933 рр.

та прагнення українців до соціальної емансипації стали додатковими імпульсами для розгортання міжетнічної боротьби за позиції в економіці.

Внаслідок бідності українського села (станом на 1936 р., наприклад, у Східній Галичині з 833 тис. селянських господарств понад 60% були малоземельними³) руйнівні наслідки Великої депресії в Західній Україні відчувалися з особливою гостротою. На цьому тлі соціально-економічні позиції, які займали в західноукраїнському соціумі євреї, на перший погляд, видаються значно кращими. Проте в умовах європейської економічної модернізації, стрімкого розвою торгівлі та сфери послуг вони втрачали ґрунт під ногами. Віце-голова польського сейму Й. Медзінський з цього приводу стверджував, що дрібна торгівля — одна з царин, в якій домінували євреї, була приречена поступитися місцем великим торговельним фірмам. Перспектива поразки очікувала й єврейських ремісників, яким годі було сподіватися на перемогу в конкуренції з промисловим виробництвом. Нарешті поява нових форм економічної діяльності (споживчі товариства та кооперативи) окреслювала безперспективність посередництва, яким заробляли на прожиття чимало євреїв⁴.

За таких умов шляхів, які могли б запобігти зубожінню українців та євреїв, було небагато. Для перших це,

передусім, справедлива аграрна реформа. Проте її проведення через протегування владою польському військовому та цивільному осадництву не віщувало українським селянам позитивних змін. Вони, як і євреї, могли здобути шанс на майбутнє у випадку стрімкого розвитку економіки, що призвело б до промислової пролетаризації як мало- чи безземельних селян, так і тих євреїв, що заробляли на прожиття в приречених на зникнення сферах виробництва і послуг.

Проте економічна модернізація в Західній Україні відбувалася вкрай повільно. Регіон, як і раніше, залишався аграрним: чисельність робітників на 85 відсотках промислових підприємств не перевищувала двадцяти чоловік. До того ж, уражені економічною кризою 1929–1933 рр., далеко не всі з них змогли відновити виробництво в повному обсязі й напередодні Другої світової війни⁵.

Залишався третій шлях — еміграція. Однак кон'юнктура європейської економіки, яка щойно піднімалася з колін після кризи перевиробництва, не сприяла їй. Як результат, західноукраїнський соціум виявився приреченим на боротьбу, в якій одні — українці, мали вибороти місце в нових для себе сферах виробництва та торгівлі, другі — євреї, втримати їх.

Протиборство євреїв та українців за позиції в економіці спонукала ініціатива останніх, яка мала на меті досягти оновлення соціальної структури титульної нації. Висунення цього завдання на авансцену суспільно-політичного життя — результат поступу її національної ідеї. Вступивши в

³ Баран С., *Парай З.* За рідну землю. Справа колонізації. — Львів, 1936. — С. 46–47.

⁴ Archiwum Akt Nowych (далі — ААН), zespół Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Departament Konsularny, Wydział polityki emigracyjnej, sygnatura 10003, s. 1; *Слово*. — 1937. — 17 січ. — С. 2.

⁵ *Кульчицький С. В.* Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). — К., 1999. — С. 287.

нову фазу розвитку, вона обґрунтувала імператив соціальної емансипації українства: «З отари гречкосіїв, ра-таїв, — патетично декларував один з українських часописів, — мусимо витворити всі суспільні шари. Тоді зможемо думати про націю в державному розумінні»⁶.

Соціальна емансипація українців розглядалася як сума складових: оновлене (українське за національним складом і духом) місто, інтеграція в ті галузі виробництва, в яких раніше українці були відсутні, поступове досягнення переваги в модерних для них професіях, національна консолідація, досягнення якої, з-поміж іншого, пов'язувалося з розвитком кооперації, підтримкою українців з числа представників вільних професій тощо. В основі цих компонентів українського корпоративізму — постулат національної консолідації, яку й відобразило гасло «Свій до свого по своє!»

Закономірне прагнення українства до оновлення не могло відбутися безпосередньо в його внутрішньому середовищі. Завдання досягнення соціальної емансипації українців автоматично визначало наступ на позиції інших націй в економіці, порушувало здавна усталений розподіл сфер професійної зайнятості між ними. При цьому жодна з них, зокрема ж — українці та євреї, не тільки не хотіли, але й не могли поступитися завданнями, які намагалися реалізувати.

Позиція євреїв тих років принципово відрізнялася від української. Вони не стільки намагалися модернізуватися, змінити свою соціальну структуру, скільки захистити звичні

для себе сфери професійної діяльності. Євреї не мали куди відступати: понівечена Великою депресією європейська економіка не потребувала додаткових рук, національна ж держава все ще залишалася маревом.

Здається, з-поміж різних складових українсько-єврейського протистояння в царині економіки найбільше значення мала діяльність української кооперації. Її стрімкий розвиток непокоїв євреїв з кінця 1920-х років. Уже в той час окремі їхні представники кваліфікували український кооперативний рух як одну з причин економічних проблем євреїв, а його намагання замкнути виробничий процес (у т.ч. збут продукції) у власному національному середовищі — як прояв антисемітизму⁷.

Проте аналіз офіційної пропаганди української кооперації не викликає сумніву в тому, що йшлося виключно про невідкладні завдання, які мала розв'язати титульна нація. Так, щойно заснований часопис «Нова Доба» вже в третьому числі розмірковує: «Наші українські злидні, більшість наших від'ємних духовних рис має джерелом нашу загальну вбогість. Вбогий наш нарід головню тому, що ми досі обмежувалися майже виключно хліборобством. Ми зовсім занедбали такі важні в житті народу чинники, як промисел і торгівля. Ці два чинники, поза хліборобством, є головними двигунами культури»⁸.

Одночасно ставка на досягнення національного корпоративізму визначила жорсткі правила гри. Нова модель господарювання порушила усталені економічні механізми і су-

⁶ *Станиславівські вісті*. — 1937. — 19 верес. — С. 5.

⁷ *Chwila*. — 1929. — 29 маја. — С. 3; *Діло*. — 1930. — 21 лют. — С. 1.

⁸ *Нова Доба*. — 1936. — 12 квіт. — С. 3.

проводжувалася витісненням євреїв-посередників з економічного життя. Конкуренція, що набрала виміру національного українсько-польсько-єврейського протистояння, стверджувала газета «Діло», перетворилася на боротьбу за існування, в якій не залишалося місця сентиментам⁹.

Справді, пропагандистська робота представників українського кооперативного руху на місцях дозволяє стверджувати, що вони активно закликали до витіснення євреїв з торгівлі. Наприкінці 1935 року, наприклад, постерунок поліції в Тлумачі констатував, що нечисленні єврейські родини, які проживають у селах повіту, наражаються на боротьбу з боку українських кооперативів, «що проводять потаємну агітацію за бойкот єврейської торгівлі на селі»¹⁰.

Поступово протиставлення української кооперації євреям переросло в тенденцію. В окремих випадках її представники діяли некоректно, подекуди — навіть виключно. Так, скажімо, сталося в березні 1937 р. у Підгаєцькому повіті на Тернопільщині, де після антиєврейських ексцесів члени кооперативу скуповували в учасників нападів на єврейські магазини награбовані товари¹¹.

Проте проблема співіснування української кооперації з єврейськими купцями та торговцями — лише одна із складових палітри співжиття двох націй. Помітну роль у зростаючому українсько-єврейському етносоціальному суперництві відіграли й інші чинники, зокрема діяльність українських крамарів.

Диспропорції між національними складовими західноукраїнського економічного організму, зокрема у фокусі тих представників двох націй, що заробляли на життє утриманням магазинів чи інших закладів торгівлі, були очевидними. Не дивно, що, обстоюючи засади національного ренесансу, складовою якого бачилося економічне піднесення, речники української громадської думки в другій половині 1930-х років висунули завдання підтримки національної торгівлі.

Поява українців, що утримували магазини, стала закономірним наслідком економічного поступу нації. Голова «Союзу українських купців і промисловців» Я. Скопляк презентував громадськості свою діяльність як таку, що мала за мету «створити третій стан суспільної верстви українського народу, якої нам бракувало до війни і якої брак був одною з важких причин наших невдач»¹².

Вихід на місцевий ринок крамарів-українців супроводжувався здебільшого мовчазно-негативною реакцією тих націй, які традиційно домінували в економічному житті міст і містечок. Для них новачки уособлювали конкурентів, активність яких загрожувала якщо не втратою, то принаймні зменшенням кількості клієнтури. До того ж рупори суспільно-політичної думки пропагували ідею підтримки національного виробника, закликали українську громадськість оминати торговельні заклади «чужинців», тобто — євреїв і поляків, керуватися гаслом «Свій до свого!»

Отже, проблема національного характеру приватної торгівлі набула особливого звучання. Тому не дивно,

⁹ Діло. — 1930. — 21 лют. — С. 1.

¹⁰ Державний архів Івано-Франківської області, ф. 2сч, оп. 1с, спр. 1822, арк. 135.

¹¹ AAN, Zespół Urząd wojewódzki w Tarnopolu, sygnatura 32, s. 63.

¹² Новий час. — 1937. — 16 лют. — С. 7.

що агітація за бойкот єврейських закладів торгівлі в другій половині 1930-х років стала звичним явищем. Вона потрапляла на сприятливий ґрунт: для українського селянства магазини, як і раніше, слугували неначе опосередкованим символом соціально чужого йому середовища, своєрідним засобом ідентифікації «чужака» і в умовах загострення міжнаціональних взаємин перетворювалися в об'єкти їхніх атак. Вони набували особливої гостроти в моменти, коли організаційну роль у наступальних акціях брали на себе українські праворадикали. У звіті поліції Львівського воєводства за жовтень 1936 р., наприклад, стверджується: «В деяких місцевостях Сокальського повіту українських селян примушено терором виставити варті перед єврейськими магазинами з метою недопущення до них клієнтів-християн»¹³.

Послідовністю в протиставленні євреям, з-поміж інших, відзначався Фронт національної єдності (ФНЄ). У його офіційному органі — часописі «Батьківщина» — євреї зображалися так: «Колода, яка лягла на всю ширину на шляху створення кращого нашого сильного господарства...»¹⁴. До того ж конгрес ФНЄ, що відбувся 20 вересня 1936 р. у Львові, визначив параметри своєї економічної політики таким способом: націоналізація торгівлі, промисловості та ремесла. Враховуючи такі фактори, як перенаселення села та його малоземелля, партія виступила поборником опанування українством новими професіями з

перспективою їх подальшого застосування в містах¹⁵.

Прагнення української громадськості до оновлення своєї соціальної структури, створення поряд із селянською міською верстви визначило новий ракурс міжнаціонального діалогу — боротьбу за міста. Останні протягом міжвоєнного періоду, як, зрештою, і раніше, уособлювали для українців не тільки анклавні інонаціонального населення, а й частогусто своєрідне соціальне *terra incognita*. «Ніколи не буде добра на селі — стверджували члени Української соціалістично-радикальної партії (УСРП), — коли місто буде вороже селу. Тепер місто не наше. Це є осідок лихварства, спекуляції, кривди селянської, це є смітник цілого повіту. Що дає нині місто селові? Деморалізацію і здирство!»¹⁶.

За такої категорично-негативної оцінки ролі міст лідери українства прагнули змінити ситуацію, оволодіти ними. З реалізацією цього завдання вони пов'язували надії на розв'язання проблем села: «...відправити людську надвишку зі сіл до міст, то зн[ачить] взяти надмір сільського населення до фабрик, до торгівлі й промислу, до ремесла, до різного роду модерних професій і занять»¹⁷.

Зрештою, конкуренція українства за місто, притаманні йому професії не тільки засіб для подолання соціальних проблем, а й винесення на порядок денний суспільно-політичного життя питання про його ет-

¹³ Державний архів Рівненської області (далі — ДАРО), ф. 33, оп. 5, спр. 128, арк. 20 зв.

¹⁶ Право народу. Приступний виклад Української Соціалістично-Радикальної Партії (УСРП) (далі — Право народу). — Львів, б.р. — С. 32–33.

¹⁷ Баран С., Парай З. Зазн. праця. — С. 55–56.

¹³ AAN, Zespól Urząd wojewódzki Lwów, sygnatura 23, s 197 obryt.

¹⁴ *Biuletyn polsko-ukraiński*. — 1935. — 17 lutego. — S. 76–77.

нічне обличчя. Майбутнє місто мало стати «своїм», прибратися в українські шати. Тож на оновлені міста покладалася важлива соціальна функція — їх перетворення в центри української освіти, культури, які працювали б на користь села¹⁸.

У спектрі багатьох складових українсько-єврейського економічного протистояння помітну роль відіграла боротьба тигульної нації з шинкарством. Її, на нашу думку, не можна кваліфікувати як антиєврейську кампанію. Радше слід говорити про драматичну реальність: вкрай актуальна для українського села моральна та фінансова проблема автоматично зачіпала іншу — єврейського шинкарства. Закономірна і необхідна акція українства, яка часто відбувалася під гаслами «Книга замість горілки», заміни шинків читальнями чи народними домами для корчмаря означало втрату засобів для життя. Отже, етична, життєво необхідна потреба одних — ставала бідую інших.

Конфліктогенність ситуації довкола шинкарства крилася не стільки в проведенні антиалкогольних плебісцитів, скільки в тих силових методах, які використовувалися українським націоналістичним підпіллям. Це не в останню чергу зумовлювалося тим, що для багатьох представників українства корчма на архетипному рівні перетворилася в складовий елемент їхніх соціальних бід. Керуючись такими міркуваннями та відводячи боротьбі з шинкарством помітне місце в своїй пропаганді, українське націоналістичне підпілля, стверджує сучасний вчений Б. Савчук, заклало «до таких «радикально-революційних» методів боротьби, як підпа-

ли корчем, вигнання та покарання шинкарів-євреїв...»¹⁹.

Радикальні методи боротьби з шинкарством не зникли й у подальший час. Взимку 1937 р. на лаві підсудних опинилися члени ОУН, яких, поряд із антидержавною діяльністю, обвинувачено в підпалі корчми Л. Шпацнера в галицькому селі Голому Равському. Водночас тривав тиск щодо тих, хто відвідував шинки. Одна з таких акцій проведена влітку 1936 р. у селі Коцюбинчики Копичинецького повіту. Тут невідомі виконавці били вікна та нищили врожай тих українців, що відвідували місцевий шинок²⁰.

Загалом саме ті з євреїв, що проживали в сільській місцевості, опинилися в найбільш складній ситуації. Як і у випадку з українцями в містах, поразку євреїв, що проживали в селах, зумовив сам фактор етнічного оточення. Активна, різна за формами та організаційними методами боротьба з ними спрямовувалася на досягнення двох завдань. У випадку з тими з українських селян, хто керувався виключно принципами економічної конкуренції, йшлося про усунення з економічних процесів тих євреїв, що займалися посередницькою діяльністю. Що ж до інших — тих, хто вдавався до використання психологічного тиску чи безпосереднього фізичного терору (організація економічних бойкотів, соціальна обструкція, залякування євреїв-односельців, підпали тощо), то для них, здається, головна проб-

¹⁹ Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні в XIX — 30-х роках XX ст. — Івано-Франківськ, 2001. — С. 195.

²⁰ *Новий час*. — 1936. — 28 серп. — С. 7; 1937. — 5 лют. — С. 4.

¹⁸ Право народу. — С. 33.

лема крилася в іншому — питанні єврейської присутності на селі, яке виступало своєрідним оплотом українства, його, сказати б, природною фортецею.

Гостроту протиборства двох народів визначав, попри варіативність очевидних «текстів» і контекстів, характер протистояння: боротьба за місце праці, заробіток, життєві перспективи, що множилися на потенціал національної енергії двох сторін. Активність боротьби зумовлювалася й тим, що обидва її учасники відчували тиск третьої сили — польської. Відтак суперництво українців та євреїв у царині економіки набрало особливого суспільного звучання, перетворилося в стрижень конструкції їхніх взаємостосунків передвоєнних років.

Конфліктну константу, яка претендує на висновок-узагальнення щодо українсько-єврейських взаємин в економічній царині, доповнили суперечності в політиці. Вони, загалом, не були реакцією двох сторін на внутрішньополітичні процеси: в час політики «нормалізації» українсько-польських взаємин (1935–1938 рр.) активність докорів, що лунали з українського боку на адресу євреїв з приводу їхньої лояльності до влади, значно знизилася в порівнянні з попередніми роками. Детермінантами суперечностей у політичній царині стали чинники, що привнесені на західноукраїнські землі ззовні, головним чином — з радянської України та Німеччини.

Замикання західноукраїнських земель між двома найбільш одіозними тоталітарними режимами — східним (радянським) і західним (фашистського, а згодом і нацистського зразків) — не могло не відбитися на суспільно-політичних процесах, що

розгорталися в краї. Західноукраїнська громадськість, зокрема, з жакхом спостерігала за подіями в УРСР. В умовах небаченої трагедії побратимів на Великій Україні (голодомор, репресії тощо), в громадсько-політичних настроях західних українців визначилася нова тенденція: відтепер прибічники комуністичних ідей усе частіше асоціювалися з інонаціональним середовищем, найчастіше — з євреями. Останніх обвинувачували не тільки в симпатіях до комуністичних ідеалів, а й у нав'язуванні лівацького «ізму» українству. Відтак трагедія українства в УРСР почала пов'язуватися з єврейством.

Відповіддю західноукраїнської громадськості на суспільно-політичні процеси в радянській Україні стало розгортання антикомуністичної акції. Серед причин, що спонукали її, — ухвали VII конгресу Комінтерну (Москва, липень–серпень 1935 р.), які передбачали активізацію діяльності комуністів у закордонних країнах з метою прискорення в них революційних виступів і встановлення диктатури пролетаріату. Згідно з висновками опонентів комуністичної ідеї, реалізація постанов Комінтерну на українських землях в складі Польщі активізувала радикалів від класових ідей і переслідувала мету «розложити український національний організм та зробити його мало відпорним на большевицькі затії»²¹.

Протиставлення цій перспективі, як і апеляція до європейської спільноти, яка мала продемонструвати антирадянську платформу більшовицької української партії сил²²,

²¹ *Свобода*. — 1936. — 18 жовт. — С. 4.

²² *Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za III kwartał 1936 r.* — Warszawa, 1936. — S. 20–21.

привела до розгортання ними антикомуністичної акції.

Реалізаторами ухвал VII конгресу Комінтерну були, очевидно, як євреї, так і українці. Згідно з висновками, зафіксованими в жовтневій 1936 р. ухвалі центрального комітету Української національно-демократичної партії (УНДО), наступ комуністів здійснювався шляхом проникнення «до всіх культурно-освітніх, господарських, політичних, спортових установ і навіть церковних братств...»²³, які, як відомо, формувалися за національним принципом. Таким чином, і наступ учасників антикомуністичної акції розгортався в двох напрямках. Перший спрямовувався проти УСРП. Другий, згідно з висновками національного відділу МВС Польщі, — проти євреїв. Українці вбачали в них той чинник, що безпосередньо, та ще й найбільшою мірою, причетний до пропаганди комуністичної ідеї²⁴. Такі висновки серед українства ставали популярними не в останню чергу через те, що частина євреїв була членами Комуністичної партії Західної України (КПЗУ). Дався взнаки й вже усталений стереотип, який міцно прив'язав політичне лівацтво й інтернаціоналізм з єврейською нацією. Відтак в антикомуністичній акції визначився, сказати б, антиєврейський відтінок²⁵.

У час її реалізації обвинувачення євреїв у схильності до комуністичних ідеалів, як і нав'язування лівацьких симпатій українству, стали аксіо-

²³ *Свобода*. — 1936. — 18 жовт. — С. 4.

²⁴ *Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych* за III kwartał 1936 r. — Warszawa, 1936. — С. 21.

²⁵ Там само; ААН, Zespół Urząd wojewódzki Lwów sygnatura 23, s. 205.

²⁶ *Свобода*. — 1936. — 18 жовт. — С. 12.

матичними. Так, наприклад, орган УНДО — часопис «Свобода» — неодноразово стверджував, що саме євреї є головною опорою комунізму. Восени 1936 р. він заявляв: «Жиди є найревнішими і майже виключними пропагаторами комунізму...»²⁶. Інший часопис — «Авангард», що презентував праворадикальні сили, — в 1938 р. розмірковував над тим, що «марксизм жидівський по своїй суті...»²⁷.

На тлі поразки української національної революції 1917–1920 рр. такі твердження сприяли усталенню в українському середовищі негативного образу євреїв. Зокрема, стали передумовою їх обвинувачення в сприянні встановленню радянської влади в Україні. Здебільшого таке трактування ролі євреїв у час боротьби за державність призводило до постулювання тези, згідно з якою вони діяли в союзі з російськими імперськими силами. При цьому найрадикальніші кола покликалися до відомих ідей щодо претензій єврейства на світове панування. Тижневик «Авангард» з цього приводу писав, що «жидівська пропаганда світового перевороту («світової революції») має на цілі дати жидам владу над цілим світом...»²⁸.

Докори на адресу євреїв варіювалися в багатьох аспектах. Так, згідно з міркуваннями І. Вірлія, московські плани державного будівництва мали на меті призвести до утворення такої держави, «...де не буде «ні пана, ні хлопа» крім ... московського й жидівського володаря»²⁹.

²⁷ *Авангард*. — 1938. — 29 трав. — С. 1.

²⁸ Там само. — 1938. — 27 лют. — С. 1.

²⁹ *Вірлий І. За могутність!* — Львів, 1936. — С. 23.

У час розгортання антикомуністичної акції громадсько-політичні часописи звертали увагу на національний склад радянського керівництва. Загальну тенденцію в цьому питанні відображають назви публікацій: «В ССРСР знову сприятлива кон'юнктура для жидів», «Хто такі червоні володарі в ССРСР» тощо³⁰. Часто-густо періодичні видання вдаються до персоніфікації керівного складу СРСР, в окремих випадках — до статистичних узагальнень. Так, «Свобода» в 1936 р. стверджує, що «...разом у верхівці державної адміністрації (СРСР. — *М. Г.*) є 58 жидів, 5 москалів, 2 латиші, 2 невідомого походження (можливо, що також жиди) і 1 грузин. Крім цього, вся верхівка у ССРСР складається бодай у 60 відсотках зі жидів»³¹.

Водночас особлива увага української преси приділялася керівництву радянської України. Оцінка євреїв — представників влади категорична й сумірна наслідкам їхньої діяльності. Так, згідно з висновком С. Барана, постать другого секретаря ЦК КП(б)У М. Хатаєвича «...згадується нині в українському селі за Збручем як ім'я викладника незнаного в історії поневолення і нечуваного визиску тільки з ненавистю і прокльonom»³².

Значне представництво євреїв у владних структурах викликало відверте невдоволення й обурення серед представників титульної нації Західної України. Ось типове його відображення: «Жиди в усіх урядах. Вони голови сілрад, кооперацій, колгоспів. Вони в школі (училищі) і в міліції. Вони всякі секретарі,

голови, командири, комісари, прокуратори... Де не оглянешся — всюди вони, паршиві. І то не що-небудь — а начальство! Власть!»³³

Аналіз національного складу влади в радянській Україні доповнюється появою нових образів, що почасти відображають суспільно-політичні процеси в радянській республіці. Так, скажімо, виникають образи «жидачекіста» та «москаля-чекіста», оцінка репресій та їх наслідків набуває національного забарвлення: «...українська інтелігенція вимордована по підвалах чека, а на її місце посаджені «правдиві пролетарі» — жиди»³⁴.

Варіації таких сюжетів численні. Вони висвітлювалися як на шпальтах українських часописів, які розкривали іманентне єство комунізму, так і в суголосній пропагандистській літературі. При цьому, визнаючи факт членства в комуністичній партії частини польської інтелігенції та сільської української молоді, суспільні наголоси розставлялися таким чином: «Назагал можемо ствердити, що головною в них (організаціях комуністів. — *М. Г.*) людською силою є майже вся жидівська молодь по наших містах і містечках, яка є якщо не активним, то прихильним комуністичному елементом...»³⁵. Звідси й висновок на кшталт: «Тільки сліпі можуть не бачити, куди і в чий інтересі веде московсько-жидівська КПЗУ»³⁶.

Ще радикальніші висновки презентували націоналістичні кола. Вони не лише протиставлялися комуністам з інонаціонального середовища, а й оголошували тих українців, що виявляли симпатії до лівих ідеа-

³⁰ *Новий час*. — 1937. — 29 черв. — С. 5; *Свобода*. — 1936. — 18 жовт. — С. 12.

³¹ *Свобода*. — 1936. — 18 жовт. — С. 12.

³² *Діло*. — 1937. — 1 трав. — С. 10.

³³ *К.П.* В червоному царстві сатани. — С. 25–26.

³⁴ *Воїн П.* Соціальне. — Львів, 1936. — С. 23.

³⁵ *Новий час*. — 1936. — 26 черв. — С. 2.

³⁶ Там само. — 1936. — 29 черв. — С. 4.

лів, «наймитами жидівства»³⁷. У цьому контексті показові випадки часопису «Авангард» на адресу офіціозу Української соціалістично-радикальної партії. Для нього часопис «Громадський голос» — «правовірний жидівський часопис жидівської партії, кермованої жидами з Амстердаму...»³⁸.

Тенденції висвітлення єврейського фактора в житті українства в час проведення антикомуністичної акції означені здебільшого негативною одноставністю. Проте в публікаціях часописів визначилося ніби два підходи: один — категоричний, безапеляційний, навіть кон'юнктурний, інший відображав суспільні реалії. Як приклад другого з означених підходів — часопис «Нова Доба». З одного боку, він вказує на анклави, в яких популяризується комуністична ідея («Кермуючими й організційними центрами комуністів є міста і містечка»), окреслює ідейно-політичні імпульси, що випромінюють міста і села: «З неукраїнських міських осередків ішла на села комуністична пропаганда; з українських — протидіюче національне проміння». При цьому часопис не вдається до огульних обвинувачень, виявляє об'єктивні передумови проникнення в українське середовище альтернативи національній ідеї. «Отже, — стверджує «Нова Доба», — брак національного освідомлення й господарські злидні є тим ґрунтом, на якому легко приймається й розростається специфічний волинський комунізм»³⁹ (на думку часопису, не ідейний, а, передусім, оманливо-соціальний. — М. Г.).

Протягом 1936 р. час від часу звучать голоси націонал-лібералів, які розширюють «національну гаму» кривдників українства. Ундівська «Свобода» розмірковує над тим, «чи ж вони (росіянин Постишев і поляк Косіор. — М. Г.) будуть журитися, що український народ стогне в ярмі голодний і обдертий?..»⁴⁰. Навесні наступного року С. Баран, висловлюючи негативну оцінку ролі євреїв у суспільно-політичному житті радянської України, порушує водночас питання про те, чи лише євреї завинили перед українством? Його відповідь негативна: «Чи Сталіни й Антонови й Постишеви — це жиди? Чи ославлений д-р Загурський, австрійський військовий суддя і виконавець всяких засудів — жид?!»⁴¹.

Ідейно-образна гама ворожого українству єврея-комуніста (а водночас — визискувача, одного, поряд із росіянами, з винуватців голодомору, нищення української культури тощо) відображає найтипівіші обвинувачення з боку учасників антикомуністичної акції. Водночас поруч із пропагандистсько-публіцистичними методами, які визначали її організаційну стратегію, в акції визначилася інша — перенесення опозиційних щодо євреїв настроїв у практичну площину.

Як результат — методи реалізації антикомуністичної акції в Західній Україні диверсифікувалися: поряд із публіцистичним з'явився інший — силовий. Згідно з висновками національного відділу МВС Польщі, антикомуністична акція призвела «...до ряду випадків активних власне антиєврейських виступів»⁴².

⁴⁰ *Свобода*. — 1936. — 18 жовт. — С. 7.

⁴¹ *Діло*. — 1937. — 1 трав. — С. 10.

⁴² *Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za III kwartał 1936 r.* — Warszawa, 1936. — S. 4–5.

³⁷ *Авангард*. — 1938. — 16 січ. — С. 2.

³⁸ Там само. — 1938. — 30 січ. — С. 4.

³⁹ *Нова Доба*. — 1936. — 5 квіт. — С. 2.

Антикомуністична акція проілюструвала факт усталення в громадській думці титульної нації образу єврея-комуніста як ворожого українству. Це маловагомим негативним наслідком. На нашу думку, можна стверджувати, що в західноукраїнському соціумі створився своєрідний суспільний феномен. Державницькі сили титульної нації ніби не помічали, що протягом першого міжвоєнного десятиліття комуністичні елементи в середовищі єврейського політикуму в Західній Україні, особливо ж — Східній Галичині, були маргінальні, а провідну роль відігравали центристи (партія «Загальних сіоністів»). Із кризою сіонізму на міжнародній арені суспільні домінанти в єврейському таборі дещо скоригувалися: в той час стало зрозуміло, що найближчі роки євреї проведуть у країнах т.зв. розпорошення (тобто і в Західній Україні). Лише в середині 1930-х на тлі зростання антисемітизму в Європі, ескалації міжнародних відносин у Польщі посилювалися позиції Бунду. Проте і в той час він був лише однією з численних єврейських партій, які діяли в цьому регіоні.

Ігнорування цим фактом, оперування узагальненим образом-типом єврея-комуніста, який до того ж мав не західноукраїнське «походження», а був перенесений у цей регіон з Великої України, витворив трагікомічну ситуацію. Євреї, що проживали в Західній Україні, стали заручниками відповідальності за дії тих одновірців, які опинилися на керівних посадах в партійних та державних органах радянської України і з якими західноукраїнська партійно-політична думка пов'язувала трагедію титульної нації 1930-х років. Фактично, йдеться про політику колек-

тивної (загальнонаціональної) відповідальності, яку застосовано до євреїв.

Очевидно, ситуація ускладнювалася тим, що євреї не виявляли особливої активності в боротьбі з ліворадикальними ідеями. У другій половині 1930-х років заяв такого змісту, як і публікацій в пресі, було надто мало і вони не набули належного громадського резонансу. Їх виявилось недостатньо, щоб скоригувати українську громадську думку, чи хоча б послідовно демонструвати їй опозицію до політичного лівацтва. З цього приводу один з речників української сторони стверджував: «...факт, що загал жидівства, навіть з національного сіоністичного табору, ставиться якимось пасивно до комуністичного наступу на нас, що жидівська преса неначе зовсім цією справою не цікавиться...»⁴³. Це, поряд із діяльністю комуністів з числа євреїв, резюмує він, посилює «...віру в менш критичних низах про тотожність комуни з жидівством»⁴⁴.

Безперечно, не всі українські партійні сили виявляли категоричність у твердженні про симпатії євреїв до комунізму. Окремі ж з них у своїх оцінках виявляли непослідовність, хиталися між радикалізмом фраз та поміркованістю висновків. Серед таких сил — УНДО. Восени 1936 р. його періодичний орган «Свобода» виказував неабиякий максималізм оцінок. Одночасно в іншому партійному часописі — газеті «Діло» С. Баран стверджував: «Ми далекі від того, щоб кожного жида вважати комуністом чи хоч би симпатиком комуни...»⁴⁵. Через два роки те саме

⁴³ *Діло*. — 1936. — 29 верес. — С. 2.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само.

таки «Діло» пише: «Ми не можемо звинувачувати польських євреїв за те, що їхні браття у Большевії під проводом Лазара Кагановича поневолюють трансдніпровських українців, оскільки єврейські націоналісти в Польщі не можуть впливати на своїх братів по вірі у СРСР... Ми не ототожнюємо легальні єврейські організації (в Польщі) з (єврейськими) молодчиками в КПЗУ,.. ми також певні, що національне жидівство знаходиться у ідеологічній опозиції до цих молодчиків»⁴⁶.

Тим часом громадсько-політичні часописи євреїв намагалися довести опонентам помилковість, штучність створеного прокомуністичного образу єврейської нації⁴⁷. В 1937 р. відомий галицький сіоніст Л. Гальперн окреслив своє бачення позиції української сторони таким чином: помилкове покладання відповідальності за прокомуністичну наставленість окремих представників євреїв на усю націю⁴⁸. Цю думку розвивали й інші політики та публіцисти. Кореспондент часопису «Гайнт» М. Кляйнбаум, наприклад, стверджував, що українська громадсько-політична думка ігнорує факт політичної стратифікації євреїв, кон'юнктурно інтерпретує питання щодо «жидівських агітаторів»⁴⁹.

Загалом оперування значною частиною українських партій узагальненими категоріями, зокрема ж — образом єврея-комуніста, не залишалося не поміченим у середовищі євреїв і,

природно, не сприяло досягненню компромісу двох націй. Більше того, антикомуністична акція, один з векторів якої безпосередньо спрямовано проти євреїв, означила нові тенденції у стосунках двох націй: якщо раніше конфліктною площиною виступала передусім царина економіки, то відтепер вона включала й царину політики⁵⁰.

Протиставлення українського національного табору комунізму, що відбувалося в умовах кризи демократичних цінностей в Європі та зростання симпатій у ній до праворадикальних ідей, зумовило зміцнення в його середовищі нових орієнтирів. Відомий громадський діяч, головний редактор часопису «Діло» І. Кедрин-Рудницький відтворив дилему вибору таким способом: «В боротьбі з комунізмом показалася слабкість демократії... Маючи до вибору між комунізмом і націоналізмом, що його тепер по-модному зчаста називають фашизмом, українець мусить обирати фашизм»⁵¹. В унісон йому міркували й інші представники української громадськості: «Які конкретні висліди в загальноєвропейській площині дала би евентуальна перемога так зв[аних] фашистських форм правління в усіх західноєвропейських країнах? Мабуть, не помилилися, коли скажемо: консолідацію Європи до боротьби з червоною тюрмою народів, комуністичною Євразією»⁵².

Зрозуміло, що в умовах бездержавності українство чимало симпатизувало таким міркуванням. Потяг до Заходу особливо посилювався тоді, коли політичні лідери Німеччини простяг-

⁴⁶ *Редліх С.* Єврейсько-українські стосунки в міжвоєнній Польщі у висвітленні української преси // *Сучасність*. — 1992. — № 8. — С. 84.

⁴⁷ AAN, Zespół Urząd wojewódzki, Lwów, sygnatura 23, s. 179.

⁴⁸ *Biuletyn polsko-ukraiński*. — 1937. — № 29. — S. 331.

⁴⁹ *Новий час*. — 1937. — 2 лип. — С. 3.

⁵⁰ *Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za III kwartał 1936 r.* — Warszawa, 1936. — S. 4.

⁵¹ *Stanisławieцькі вісці*. — 1937. — 27 черв. — С. 5.

⁵² *Новий час*. — 1936. — 1 черв. — С. 4.

нули, здавалося б, руку допомоги скривдженій, поневоленій нації.

На початку квітня 1933 р. українська преса інформувала громадськість про промову Гітлера, виголошену перед іноземними журналістами в Берліні: «Не може також той уряд, який бореться проти насильства побідників над побідженими, спокійно дивитися на поневолення російсько-жидівськими комуністами великого і шляхетського українського народу та народів Кавказу. Тому ми рішили, — сказав Гітлер, — ліквідувати наші союзницькі умови з Рапалля і Берліну та доложити всіх заходів, щоби здушити комунізм в його московському осередку та допомогти визвольним змаганням України. Тільки упадок більшовизму та повстання нової сильної Української держави може завести рівновагу міжнародних сил в Європі та спокій в цілому світі!»⁵³.

Подібні заяви Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП) в українському питанні звучали й раніше і, розтиражовані пресою, були відомі громадськості.

Відтак постала фатальна реальність: Берлін, який для одних символізував неприхований, вульгарно-наступальний шовінізм, для інших перетворювався в надію на здобуття довгоочікуваної зовнішньополітичної підтримки задля відродження державності. Як результат визначилася детермінанта нової конфліктогенної площини українсько-єврейських взаємин. Саме припущення про співпрацю державників-українців з Німеччиною викликало глибоке занепокоєння серед єврейської громадськості.

Уже в той час, 1933 року, німецький дискурс українсько-єврейських взаємостосунків визначив кілька тен-

денцій. По-перше, спробу української сторони з'ясувати причини наступу, що розгортався в Німеччині супроти євреїв. Здебільшого відповідь на це питання зводилася до тези про негативну роль, яку, як вважали дописувачі газет, справив єврейський бізнес у країні. Серед типових сюжетних ліній-відповідей на окреслене питання — зв'язок євреїв як з комунізмом, так і лобювання його антиподу — капіталізму (щодо останнього, то тут слід враховувати націонал-соціалістичну фразеологію прибічників Гітлера). Лише подекуди відповідь на питання про природу німецького антисемітизму залишає прокрустове ложе вищеозначених версій: скажімо, покликання до історіософії О. Шпенглера («Причини ненависті треба шукати в різниці віку рас»⁵⁴).

Друга тенденція, яка визначилася в західноукраїнському соціумі в той час, — нерозуміння глибини конфлікту, що стрімко зростає у Німеччині, неусвідомлення того, що з часу приходу Гітлера до влади на Голгофу почали сходити й євреї. Свідчень цього чимало. Зокрема — інтерпретація подій 1 квітня 1933 р. у Німеччині. Цього дня відбувся бойкот єврейських закладів торгівлі, який, завдяки зусиллям нацистської партії та безпосередньо Гітлера, став першою загальнодержавною антиєврейською акцією в Німеччині. Висвітлюючи ці події, часопис «Діло» зауважував, що «в останню суботу Німеччина мала видовище єдине в історії світу: організованого бойкоту всіх існуючих на терені великодержави жидівських крамниць та торговельних фірм і підприємств»⁵⁵. Висвітлюючи причини акції, газета зоб-

⁵³ Діло. — 1933. — 2 квіт. — С. 3.

⁵⁴ Новий час. — 1933. — 22 черв. — С. 4.

⁵⁵ Діло. — 1933. — 6 квіт. — С. 1.

ражала її «як боротьбу молодого німецького націоналізму з жидами як могутю міжнародною силою» і вбачала у ній «оборонний, а не наступальний характер»⁵⁶.

З часом, незадовго до запровадження Нюрнберзьких законів (15 вересня 1935 р.), які стали вершиною антиєврейського законодавства нацистської Німеччини, газета «Новий час», презентуючи типове уявлення про спорідненість влади в СРСР з євреями, писала: «...українці з-за Збруча (в УРСР. — М. Г.) можуть завидувати долі німецьких жидів. В Німеччині масове винищування, чи хоч би вивласнювання жидів не є мислиме. Некорисні жидам законні постанови виключають їх від державної служби (і служби в армії), обмежують число жидівських студентів на високих школах; отже існування жидів не є загрожене»⁵⁷.

Третя тенденція німецького дискурсу українсько-єврейських взаємин — пресова дискусія. Її зумовила реакція єврейських часописів на опублікування в українській пресі квітневого 1933-го року виступу Гітлера та відповіді на дорікання євреїв українськими громадсько-політичними часописами.

Згідно з оцінкою єврейських публіцистів, заява Гітлера викликала, в одному випадку, ентузіазм, у другому — стримано-констатуючий тон української преси. Остання ж адресувала євреям докори за те, що вони уникають аналізу причин, які визначали характер сприйняття заяви Гітлера. Так, газета «Діло» трактувала позицію українського табору як вичікувальну і наголошувала на тому, «...що в основі тих залогень є

становище супроти комунізму та Советського Союзу. До того засадничого мотиву приєднується ще й той, що вперше в європейській великодержаві прийшла до влади партія, якої чільні — хоч нині ще неофіційні — діячі зазначили у закордонно-політичній програмі потребу розбиття єдиної державної Росії і створення української держави»⁵⁸. При цьому редакція газети підкреслювала, що українська антикомуністична позиція не має нічого спільного ані з антисемітизмом, ані з погромництвом.

Проте далеко не завжди представники української преси демонстрували таку розважливість. Особливо небезпечним виявилось висвітлення ними долі євреїв у країнах, де стрімко зростали ксенофобія та антисемітизм. Комунікатори — громадсько-політичні часописи — не оминали увагою цих подій, проте фактично повсякчас висвітлювали їх без будь-яких коментарів. Прийом «німої» констатації, на наш погляд, загрожував формуванням серед реципієнтів настроїв ігнорування фактів переслідувань на національному ґрунті, антисемітизмом, які охопили чимало європейських країн. Така небезпека стає очевидно із врахуванням того факту, що упередженість щодо євреїв у Західній Україні спостерігалася вже в першій половині 1930-х років. Відомий галицький політик Д. Левицький з цього приводу стверджував, що в той час «під впливом Заходу, головно Німеччини, серед української молоді в деяких східногалицьких повітах настали ... помітні симптоми антисемітизму. Який-небудь бутуз вважав себе за «малого» Гітлера чи Муссоліні...»⁵⁹.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ *Новий час*. — 1935. — 24 лип. — С. 2.

⁵⁸ *Діло*. — 1933. — 20 квіт. — С. 1.

⁵⁹ *Biuletyn polsko-ukraiński*. — 1938. — 9 stycznia. — S. 19.

У контексті конструювання взаємин двох націй особливо багатозначною бачиться діяльність тих українських періодичних видань, які презентували праворадикальні погляди, що поєднувалися з симпатією до Німеччини. Ось, наприклад, повідомлення часопису «Українські вісти» з німецької столиці (жовтень 1938 р.): «В Берліні нема жидівських вулиць. Берлінська міська влада веліла змінити назви тих вулиць, які називались іменами й прізвиськами жидів. За один день 18 вулиць дістали назви славних людей замість назв: вулиця Васермана, Гайного (Гейне. — М. Г.), Айнштейна (Ейнштейна. — М. Г.) та інших жидів»⁶⁰. Подібні публікації, в яких критерієм визначення «славних людей» та знеславлення інших виступала їхня національність, загрожували формуванням серед читачів світоглядних стереотипів.

Констатуючи факт орієнтації частини українського політикуму на гітлерівську Німеччину, мусимо враховувати той факт, що цьому сприяла сама епоха. Відомий учений І. Лисяк-Рудницький з цього приводу зауважив, що «українці не могли бути прихильниками міжнародного «статус-кво» й вони симпатизували ревізійністським силам версальської Європи, насамперед Німеччині, спершу ще демократичній, а після 1933 р. гітлерівській. Хоч гаслом українського націоналізму була «орієнтація на власні сили», однак у своїй зовнішньополітичній концепції він покладався на союз з Німеччиною»⁶¹.

⁶⁰ *Українські вісти*. — 1938. — 10 жовт. — С. 7.

⁶¹ *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе*. В 2 т. — К., 1994. — Т. 2. — С. 252.

Зрозуміло, що євреї ставилися до Німеччини з діаметрально протилежних позицій. Розгул антисемітизму в ній зумовлював відмінне від українського сприйняття перспектив налагодження діалогу титульної нації з Берліном. Показовими в цьому контексті є міркування лідера галицької Сіоністської партії праці Ц. Геллера, який в 1934 р. констатував, що загострення українсько-єврейських стосунків припало на час приходу до влади Гітлера, «...в зв'язку з орієнтацією певних українських кіл на плани Розенберга»⁶².

Кардинальні розбіжності в оцінці ролі Німеччини українцями та євреями очевидні. Зрозуміло й те, що кожна зі сторін керувалася власними інтересами. Показові в цьому контексті міркування газети «Діло» (серпень 1938 р.): «Не маємо ніяких підстав кермуватися у своєму становищі до німців і Німеччини любов'ю, але нема ніяких підстав для якоїсь нашої протинімецької ненависті... У III Німеччині вперше в найповажніших органах преси появилася відмова від концепції російського «айнгайтліхес Віртшафтсгебіту» у користь концепції національних держав на руїнах нинішньої єдиної і неподільної Росії»⁶³. Не ідеалізуючи досвіду українсько-німецьких стосунків у XX ст., здається, натякаючи на незгоду з розгортанням репресій у гітлерівській Німеччині («...не все те, що діється у III Німеччині, викликає українське захоплення»), а водночас, презентуючи державницьку позицію, газета резюмувала: «Взривати своє становище до чужих держав і народів на стано-

⁶² *Biuletyn polsko-ukraiński*. — 1934. — № 18. — С. 8.

⁶³ *Діло*. — 1938. — 14 серп. — С. 2.

вищі наших найближчих сусідів і співмешканців-поляків, опанованих ідеями одної політичної групи, та жидів, які мають свої власні журби та порахунки, — значить зректися самостійної національної політики, якщо несвідомо, то підсвідомо підлягти чужим впливам»⁶⁴. Відтак бачення імовірної ролі Німеччини в долі українства діаметрально відрізнялося від висновків євреїв, які, з огляду на антисемітську політику нацистів, небезпідставно вважали Берлін уособленням зла.

Проте констатація розбіжностей в оцінці ролі Німеччини двома націями — лише одна з візій німецького дискурсу українсько-єврейських взаємин. Поряд з нею інша, що відображає діяльність тих українських структур, які радикалізували своє ставлення до євреїв паралельно з активізацією антиєврейського курсу в Німеччині. Одна з таких інституцій — Український національний козацький рух (УНАКОР). Він — одна з організацій, що здійснила низку випадів, спрямованих супроти євреїв⁶⁵. Так, наприклад, у с. Заполі Любомльського повіту, що на Волині, члени УНАКОР влітку 1938 — навесні 1939 рр. чинили тиск супроти односельчанина єврея Н. Бергібеста: шпурляли в його будинок каміння, вливали в колодязь нафту, знищили сільськогосподарські посіви на його полі. Інша жертва унакорівців цього села — Хаїм Лемацький⁶⁶.

Ракурс пронимецької орієнтації як деструктивної корелянти у взаєми-

нах двох націй з особливою контрастністю виявився в 1938 р., коли після Мюнхенської угоди празький уряд надав автономію Закарпатській Україні. Події, що відбулися протягом жовтня 1938 — березня 1939 рр., стали черговим каменем спотикання у й без того складних українсько-єврейських взаєминах.

Звістка про утворення Підкарпатської Русі — тодішня офіційна назва Закарпатської України — викликала значний суспільний резонанс не тільки серед українців, а і євреїв. Їхні громадсько-політичні часописи скрупульозно відстежували події в автономії та піддавали критиці суспільно-політичні процеси, що відбувалися в ній.

Позиція єврейської преси в Польщі не пройшла повз увагу української сторони. Реакція останньої означена однозначно-критичною оцінкою позиції євреїв і різнилася лише мірою радикалізму висновків. Так, у листопаді 1938 р. часопис «Новий час» стверджує, що «жидівська преса в Польщі зайняла у відношенні до Карпатської України вороже становище»⁶⁷. Того ж місяця орган Фронту національної єдності «Українські вісти» резюмує: «...знову, черговий вже раз, на прикладі Карпатської України, жиди виявилися завзятими ворогами українства»⁶⁸.

Діаметрально протилежне бачення ролі Німеччини двома націями вкотре контрастно відобразило невблаганну реальність. Тим часом як серед політично активної частини української громадськості в Західній Україні поширювалися міркування про Німеччину як потенційного по-

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ *Кучерена М., Дмитрук В., Прокопчук В.* Волинь у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). — Луцьк, 1994. — С. 40.

⁶⁶ Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 9, спр. 4679, арк. 1–2.

⁶⁷ *Новий час.* — 1938. — 9 листоп. — С. 4.

⁶⁸ *Українські вісти.* — 1938. — 21 листоп. — С. 5.

літичного союзника, а пересічні українці подекуди навіть відводили їй роль свого провідника⁶⁹, єврейські публіцисти вбачали в Карпатській Україні своєрідну браму, що створювала нацистам сприятливі умови для просування на Схід⁷⁰.

Як результат, восени 1938 — навесні 1939 рр. українська та єврейська громадськість опинилася по різні боки «барикад». У той час як перша виступала на захист Підкарпатської Русі, друга дивилася на неї здебільшого крізь призму власних та польських державних інтересів. Останнє, очевидно, слід вважати об'єктивним результатом самоусвідомлення євреїв громадянами Другої Речі Посполитої, що встигло зміцнитися протягом двох десятиліть її існування.

Підкарпатській Русі не судилося довгого віку. 14 березня 1939 р. у новій столиці — місті Хусті проголошено її повну державну самостійність. Однак відкрита агресія з боку хортиської Угорщини, яка діяла за згодою Німеччини, призвела до поразки молодой української держави.

Трагедія Карпатської України викликала бурхливий резонанс у Західній Україні. Місцевих українців охопив розпач. Тим часом євреї були пригломшені стрімким успіхом Німеччини, яка окупувала Чехословаччину. Оговтавшись від спричиненого березневими подіями шоку, вони все частіше висловлювали готовність до участі в захисті Польщі⁷¹.

Який з трьох чинників (боротьба в царині економіки, антикомуністична акція українських партій та

орієнтація окремих з них на Німеччину) став вирішальним у формуванні українсько-єврейських взаємин у 1935–1939 роках? Імовірно — соціо-етнічний. Принаймні, найбільша кількість учасників з обох сторін інтегрувалася саме в боротьбу за позиції в слабкому економічному організмі краю. Їхня завзятість і активність зумовлювалися згубними наслідками світової економічної кризи. Останні, разом із політикою комуністичної диктатури щодо українців та нацистської щодо євреїв, набрали образу виклику, який, увірвавшись ззовні, постав перед західноукраїнським політикумом.

Суб'єкти тогочасних політичних процесів, які структурувалися за національними та релігійними ознаками й у відкритій чи латентній формі оперували категоріями «власних» і «чужих» інтересів, не змогли дати належної йому відповіді. Вони виявилися безсилими до цього передусім тому, що його національні сегменти не виявили готовності (і, здається, враховуючи тенденції суспільно-політичного життя тогочасної Європи, й не могли) підвестися до усвідомлення пріоритету універсальних загальнолюдських цінностей.

Українсько-єврейський конфлікт став закономірним. Його розгортанню сприяла криза ліберальних цінностей, на зміну яким прийшов дух націоналізму. Тож ні євреї, ні українці (як, зрештою, й інші нації, що проживали в Східній Європі) не змогли підвестися до величі категорії Ж.-П. Сартра «буття — для іншого»⁷². Суголосно духу епохи вони залишалися підсвідомими носіями

⁶⁹ ДАРО, ф. 33, оп. 2, спр. 2898, арк. 1.

⁷⁰ *Nowy Dziennik*. — 1938. — 17 października. — S. 2.

⁷¹ ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 94, арк. 114.

⁷² *Сартр Ж.-П.* Буття і ніщо. — К., 2001. — С. 345.

традиційного життєвого коду нації — «буття — для себе».

«Своя» трагедія в радянській Україні одних, як і «своя» кривда в Німеччині інших, формувала «національне» світосприйняття, замикала

конкретного носія етнічного коду в лоні власних інтересів. Останні ж визначали стратегію і тактику, методи діяльності кожної зі сторін, які часто-густо йшли врозріз з інтересами іншої.